

Litteraturhistorien genlæst med grønne briller:

Hvad kan Pontoppidan, Bønnelycke og Tafdrup fortælle gymnasieelever om klimakrisen?

En økokritisk tilgang til litteratur kan øge elevernes bevidsthed om miljøkrisernes kulturelle dimensioner. Derfor er forskere i gang med en grøn litteraturhistorie, som blandt andet udfordrer den klassiske litteraturs syn på menneskets rolle i naturen.

Af **Marie Bille**

Mange gymnasielever stifter bekendtskab med Lykke-Per. Hovedpersonen i Henrik Pontoppidans dannelsesroman fra starten af forrige århundrede, der har en drøm om et gigantisk kanalprojekt. En drøm, der også handler om at kontrollere og domesticere naturen. En drøm om fremskridt og modernitet, som vi i dag kan se, har givet gevaldigt bagslag. Hvad kan Lykke-Per vise gymnasieelever om de klima-, miljø- og biodiversitetskriser, der er blevet en allestedsnærværende udfordring for vores samfund? Kriser der kalder på, at vores forhold til naturen og menneskets rolle i den tages op til revision. Også i gymnasiet.

En 'grøn litteraturhistorie' i gymnasiet skal bane vejen hos de unge generationer for en mere bæredygtig livsform ved at øge elevernes bevidsthed om miljøkrisernes historiske og kulturelle dimensioner. Det fortæller Tobias Skiveren,

lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet. Han står bag projektet 'Environmental literacy in L1- education'.

"Vi skal genfortælle historien om centrale perioder af dansk litteraturhistorie ud fra miljøspørgsmålet. Hvad kan dansk litteraturhistorie fortælle os om, hvorfor vi lever på en måde, der er så skadelig for naturen og miljøet?" siger Tobias Skiveren.

"Det er selvfølgelig vigtigt, fordi vejen ud af miljøkriserne og klimakriserne ikke kun handler om at opfinde ny teknologi. Det handler også om at blive klogere på alle de kulturelle dimensioner, der lige nu står i vejen for at løse de her kriser," siger han.

Økokritikken viser miljøkrisernes kulturelle dimensioner

I projektet trækker Tobias Skiveren på en stadig mere populær tilgang inden for litteraturvidenskaben, som kaldes 'økokritikken'. En grundlæggende tanke er, at vejen ud af

klimakrisen også handler om at forstå, hvordan magt, begær, og hvad vi forbinder med det gode liv, spiller en rolle. Og hvad vi er villige til at give afkald på. Vi har brug for at ændre adfærd, rejse-, spise- og forbrugsvaner, hvis vi skal gøre os forhåbninger om at tøjle den globale opvarmning, inden klimaet for alvor løber løbsk. Hele forestillingen om naturen, og hvad menneskets rolle er i forhold til naturen, må tages op til genovervejelse og diskussion.

"Litteraturen er et sted, hvor vores magtforhold, vores begær, vores ide om det gode liv og vores forestilling om naturen og hinanden kommer til udtryk. Vi kan studere de her kulturelle ideer i litteraturen og altså også undervise i dem i gymnasiet danskfag," siger Tobias Skiveren.

Der er mange forskellige diskussioner på spil i de litterære og videnskabelige miljøer inden for feltet, forklarer han. Centralt står et opgør med den helt grundlæggende ideologi, der kaldes 'antropocentrismen'. Begrebet dækker over en tænkning, hvor

mennesket sættes i centrum af verden. Tanken er hos mange økokritikere, at vi er opfostret i en grundlæggende antropocentriske kultur, der har lært os, at vi mennesker er universets centrum, at vi er det mest avancerede dyr med det mest avancerede sprog og en særlig fornuft, som er anderledes, exceptionel og hierarkisk bedre end andre arter. Det verdenssyn gennemsværer hele samfundet, kulturen og også vores sprog i en grad, så vi nærmest ikke bemærker det, forklarer forskeren.

"Hvis vi siger 'prøv at se, der går nogle dyr derovre,' siger vi samtidig, at mennesket er noget andet end et dyr. Det er antropocentriske logikker, som præger os. Hos økokritikere er tanken, at antropocentrismen er det ideologiske grundlag for, at vi mennesker tænker, at vi har tilladelse til at udnytte og domesticere naturen omkring os," siger Tobias Skiveren.

Et nødvendigt opgør med antropocentrismen

Der sker lige nu meget i gymnasiet, hvad angår økolitteratur og økokritik, men i mange år har litteraturundervisningen været præget af en tilsvarende antropocentrisme, hvor de litterære tekster først og fremmest er blevet udlagt som beskrivelser af sociale konflikter og eksistentielle og psykologiske problemstillinger, ifølge Tobias Skiveren.

"Herunder hører også den historisk set enormt indflydelsesrige freudianisme, der har præget danskfaget siden 60'erne, og som har lært generationer af danskelever at læse litteraturen som en allegorisk spejling af den menneskelige bevidsthed," siger han.

Det gælder for eksempel, når naturlyrikens landskabsbeskrivelser udlægges som projektioner af det lyriske jags undertrykte (seksuelle) drifter og fantasier – frem for faktiske beskrivelser af natur.

"I de tilfælde instrumentaliseres naturen som et middel til at udtrykke en rent menneskelig problemstilling. Omvendt har vi ikke været helt så gode til at lægge mærke til litteraturens udlægnings af naturforhold og forstå disse naturforhold som noget, der har med miljøkriserne at gøre," siger Tobias Skiveren.

En del litterater og økokritikere forsøger derfor at fremhæve verdenssyn, som udfordrer antropocentrismen.

Og genlæser man litteraturen med en økokritisk tilgang, er der mange eksempler på litteratur, der viser os, hvordan vi som mennesker er tæt forbundet med naturen og miljøet omkring os, påpeger Tobias Skiveren.

"Det gælder blandt andet hos romantikerne. Her har vi en type af digtning, hvor naturen udgør fundamentet for kulturen. Hvor naturen er udgangspunktet," siger han.

Når Adam Oehlenschläger (1779-1850, red.) for eksempel skriver om nationen i 'Der er et yndigt land', starter han med en landskabsbeskrivelse, og ud af det landskab opstår Danmark, forklarer forskeren.

"Teksten viser indirekte en forståelse for, at naturen er fundamentet og vilkåret for menneskelivets udfoldelse. Det er et verdenssyn, som præger romantikken, men som senere blev udgrænset og også latterliggjort, blandt andet i perioden omkring det moderne gennembrud," siger han.

Spørgsmålet er, om den fortælling, som mange gymnasielærere i årtier har undervist i, holder. Om hele fortællingen om fremskridtet som en lineær progression og modsætningen mellem en politisk progressiv moderne verden og en tilbagestående apolitisk romantik stadig giver mening?

"Med økokritiske briller havde romantikerne måske fat i den lange ende," fastslår Tobias Skiveren og uddyber:

"Der kom meget godt ud af Brandes' fremskridtstænkning. I gymnasiet taler man om de tre k'er: kirke, køn og klasse, som han bidrog til at sætte under debat. Det var startskuddet til en lang kulturradikal tradition, som også er filtret ind i velfærdsstatens fremvækst. Men der er også nogle bagsider ved den fremskridtstænkning, kan vi se i dag. Brandes har indimellem nogle formuleringer om, at den nye naturvidenskab bare skal domesticere og udnytte naturen efter forgodtbefindende, så længe det tjener menneskets formål."

"Brandes har indimellem nogle formuleringer om, at den nye naturvidenskab bare skal domesticere og udnytte naturen efter forgodtbefindende, så længe det tjener menneskets formål."

Tobias Skiveren

Måske havde romantikerne fat i den lange ende

I gymnasiet og til en vis udstrækning også på universitetet er den traditionelle historie om det moderne gennembrud, at det var godt, Georg Brandes (1842-1927, red.) kom til, påpeger Tobias Skiveren.

"Ellers havde vi stadig være sådan nogle verdensfjerne eskapister, der svæver væk i æteriske drømme i stedet for at forholde os til den virkelighed, vi lever i. Brandes mente, meget berømmet, at litteraturen skulle sætte problemer under debat. I modsætning til den romantiske litteratur, som efter hans mening flygtede fra verden," siger forskeren.

En kritik af den ide kan man se i en roman som 'Lykke-Per' af Henrik Pontoppidan. Bogen handler om det moderne gennembrud og industrialiseringen.

"Men Pers ingeniørprojekt beskrives faktisk som et antropocentrisk storhedsvanvid af Pontoppidan, hvis man kigger efter. Vi har ikke rigtig haft blik for det, for værket er traditionelt blevet læst som en eksistentiel roman. Men det er også en kritik af den fascination, som ingeniørkunsten tiltrækker på det her tidspunkt, og af ideen om, at man kan udnytte naturen efter forgodtbefindende og uden konsekvenser," siger han og tilføjer:

"Det samme kan ikke siges om Bille Augusts filmatisering fra 2018, som jo nærmest er en decideret greenwashing af periodens ingeniørkunst."

Amitav Ghosh og Stacey Alaimo

En markant skikkelse i de senere års debat om litteraturens rolle i klima- og miljøkrisen er den indiske forfatter Amitav Ghosh, der med sit essay 'The Great Derangement' fra 2015 har sat gang i en diskussion om, hvordan klimakrisen også er en krise for vores forestillingsevne og kultur, som er præget af ideen om, at mennesket er centrum for verden.

En af Ghoshs pointer er, at den moderne litteratur mestendels handler om dramaet mellem mennesker og inde i det enkelte menneske, mens naturen og miljøet blot tjener som en passiv og statisk scene, som det egentlige drama udspiller sig i.

Denne litterære tradition og konvention gør det svært at skrive god litteratur om klimaet, påpeger han.

I romantikken skrev forfattere derimod om, hvordan naturkræfter brød ind i menneskets tilværelse og ændrede både skæbner og hele samfund. Men også senere, inden for genrer som fantasy og science fiction, har katastrofer og miljømæssige fænomener spillet en afgørende rolle – alt sammen former for litteratur, der ikke anerkendes som fin kunst eller vinder store priser, påpeger Ghosh. Han har blandt andet undret sig over fraværet af litteratur om olien, selvom olie er fuldstændig grundlæggende for det moderne samfund. Litteraturen beskæftiger sig sjældent med de problematiske sider af vores olieforbrug, men derimod ofte med kulturelle besyngelser af alt det, som olien har muliggjort, og som gennem litteraturhistorien er forbundet med fremskridt.

"Vores kultur i dag er gennemsyret af olie, og vores forestillinger om det gode liv er præget af olie," siger Tobias Skiveren, der peger på et værk som 'Århundredet' af Emil Bønnelycke, der kan læses som et udtryk for en gryende *petrokultur* i starten af forrige århundrede.

"Teksten er en futuristisk besyngelse af moderniteten i starten af 1900-tallet. Ofte bliver den udlagt sammen med andre avantgardister i den periode med deres æstetiske eksperimenter og nye vilde former for litteratur," siger forskeren.

Tre eksempler på en økokritisk genlæsning af litteraturen

Emil Bønnelycke og petrokulturen

"Jeg elsker en sporvognsskinne for dens blanke, blå jern. En jernbaneskinne, et klaprende, præcist virkende, engelsk spor-skifte. Jeg elsker masser af signalmaster, broer, viadukter, banegårdshaller, tunneller. (...) Er asfalten ikke en morsommere ting end grønsværen? Er sporvognene, bilerne, cyklerne, kioskerne, butikkerne, reklamerne, aviserne ikke en ny, frodig side i menneskeånden? Er telegraferne, telefonerne, buelamperne, elevatorerne, kranerne, togene, aeroplanerne ikke en blomstring, som pludselig finder sted i verdenshistorien efter årtusinders monotont mørke?"

Emil Bønnelycke, 'Århundredet', fra Asfaltens sange (1918)

Emil Bønnelyckes tekst 'Århundredet' er en gymnasieklassiker, som man ofte underviser i som eksempel på en futuristisk besyngelse af moderniteten i starten af 1900-tallet. Teksten er imidlertid ikke blot en besyngelse af moderniteten, men faktisk en besyngelse af logistik; af tog, fly og biler. Man kan sige, at Bønnelyckes tekst er symptomatisk for det, som økokritikere kalder *petrokulturen*, som på dette tidspunkt er ved at indfinde sig, da man bliver fascineret af de nye mobilitetsteknologier. Nogle økokritikere arbejder med kritikker af petrokulturen. De påpeger, at vores kultur i dag er gennemsyret af olie, fordi vores forestillinger om det gode liv er præget af olie. Vi har i dag alle sammen en ide om, at vi skal have en høj grad af individuel mobilitet. Vi skal bevæge os langt, hurtigt og på en anden måde end for 200 år siden.

Den kulturelle fascination af logistik lever vi stadig i høj grad med i dag. Særligt hvis man kigger ind på drengebørneværelser, er de fyldt af racerbiler, flyvemaskiner, skibe og togbaner. Det er udtryk for en stærk kulturel fascination, og ulempen er selvfølgelig, at det alt sammen handler om at afbrænde fossiler. Bønnelyckes tekst kan bruges til at kritisere denne her petrokultur, eller i hvert fald bevidstgøre om, at den er opstået på et særligt tidspunkt i historien og ikke altid har været der.

Henrik Pontoppidan og naturinstrumentalismen

"Mens Pennen tumlede henover Papiret, saae han i Aanden store Skibe dampe frem ad hans Kanalers blanke Vandveje, tungt ladede med fjerne Landes Raaproduktur. Han saae stolte Fabrikker rejse sig langs alle rindende strømnes regulerende Løb, hørte Lyden af summende Svinghjul og brusende Turbiner" (...)

"Han så i ånden, Skovle blinke i Solen, saae, hvordan Høje jævnedes og Moser og Kær fyldtes, og hørte det dumpe Drøn af Miner, der rystede selve Jordens Grundvold ved et Tryk af hans Finger".

Henrik Pontoppidan, Lykke-Per (1898)

Med miljøspørgsmålene i baghovedet bliver det tydeligt, at Henrik Pontoppidans 'Lykke-Per' ikke alene beskriver tidstypiske kulturkampe mellem det romantiske og det moderne verdenssyn, men også undersøger, hvilke implikationer disse kulturkampe har for vores forhold til naturen og miljøet.

Tag blot Pers kanalprojekt. Den stort anlagte vision om at høste den jyske vind- og havenergi i et gigantisk kanalbyggeri kan i dag umiddelbart virke som et grønt foretagende. Men i romanens eget univers er projektet tydeligvis udtryk for et antropocentrisk og instrumentalistisk natursyn, der i samtiden vandt indpas som et forførende alternativ til romantikkens opfattelse af naturen som levende.

En økokritisk genlæsning af Pers moderne kanalprojekt og den modstand, det møder, viser os en miljømæssigt problematisk naturinstrumentalisme, som sætter spørgsmålstegn ved historien om det moderne gennembrud som et entydigt politisk progressivt korrektiv til romantikkens eskapisme.

Pia Tafdrup og kroppens forbindelse til miljøet

"Jeg er en dell af kredsløbet jeg/ et stykke natur/ som ikke vil dø."

Pia Tafdrup, Springflod (1985)

"Ind i din armhule/ hvisker jeg;/ der er en fisk i min krop/ som giver ekko af fortid/ når den svømmer i plasmagrønne farver/ hemmeligt som en u-båd/ en mørk skygge i øjet."

Pia Tafdrup, Intetfang (1982)

I de fleste litteraturhistoriske udlægninger beskrives 80'er-digtningens kroppe som afgrænsede og individuelle. Et forsøg på at lokalisere en stabil base, en 'sidste referent' i en stadig mere tumultarisk og fluktuerende senmodernitet, hvor de store fortællinger er brudt sammen. Logikken synes at være, at 'jeg altid kan finde tryghed i, at min krop alt andet lige bliver, hvor den er.'

Men ved nærmere eftersyn tager Tafdrups digte ofte udgangspunkt i komplekse, kropslige sansninger, som åbner for særlige ekstatiske oplevelser af at være forbundet med en større verden. Som kroppe står vi ikke uden for naturen, men er alle en del af den. Vi er 'transkroppe', som det hedder med et begreb fra økokritikeren Stacey Alaimo.

For eksempel som i Tafdrups Intetfang (1982), når det lyriske jeg i det erotiske ekko fra en mere-end-menneskelig slægtslinje med tråde tilbage til livet i forhistoriens urhav. Det åbner for ekstatiske erfaringer af at smelte sammen med, ikke bare den Anden, der befinder sig foran hende, men også det Andet, som findes i hende selv.

I lyset af den slags tekster fremstår kroppen hos Tafdrup som en overindividuel biologi, der forbinder hende med en virkelighed, der er større end den menneskelige. Disse pointer er imidlertid faldet ud af vores overordnede karakteristikker af perioden, der gerne individualiserer tekster, som med en økokritisk læsning er langt mere verdensvendte.

"Det handler om at gøre os alle sammen bedre til at identificere og reflektere over de forestillinger og ideer, der driver miljøproblematisk vaner og normer. Man kunne kalde det en slags økodannelse."

Tobias Skiveren

"Men Bønnelyckes tekst er også en besyngelse af den logistik, som er dybt afhængig af fossile brændsler, og kan bruges til at kritisere denne her petrokultur, eller i hvert fald bevidstgøre om, at den og dens idealer om radikal bevægelsesfrihed er opstået på et særligt tidspunkt i historien og ikke altid har været der."

En anden markant stemme inden for økokritikken er den amerikanske professor og forfatter Stacey Alaimo.

Hun har fået en vis indflydelse med begrebet 'transkropslighed' (ikke at forveksle med transkønnethed). Begrebet skal anskueliggøre, at vores kroppe ikke er stabile afgrænsede containere, som er afsondret fra miljøet. Men at de konstant overskriders sig selv og forbinder sig med miljøet omkring os.

"Vi ved jo fx, at vores kroppe består af rigtig meget vand. Vi ved, at vi drikker vand hele tiden, og vi er på den måde konstant filtret ind i et flow af vand, som binder os til vores omgivelser. Men vi tænker ikke over det til hverdag," forklarer Tobias Skiveren.

Om projektet

Projektet 'Environmental Literacy in L1-Education: Greening Danish Literary History' handler om at udvikle en grøn litteraturhistorie og nye didaktiske principper for dennes implementering i gymnasieskolen.

Som det litteraturhistoriske grundlag for dette arbejde udarbejdes der i projektet en bog med titlen 'Grøn litteraturhistorie. Økokritiske revurderinger fra barokken til i dag'.

Med Alaimos begreb bliver et andet nedslag i litteraturhistorien interessant i et økokritisk perspektiv, ifølge Tobias Skiveren. Det er 80'er-digterne, som Micheal Strunge, Pia Tafdrup og Søren Ulrik Thomsen.

"Mange 80'er-digte udfordrer forestillingen om, at mennesket er afkoblet fra naturen, og viser os, at vi faktisk hænger tæt sammen med vores omgivelser og med miljøet," siger han.

Grønne genlæsninger kan gøre eleverne mere miljøbevidste

Når litterater fortæller historien om 80'er-digte, og når der bliver undervist i dem, er det indtil nu tit sket ud fra en eksistentiel tematik, der har handlet om individets rolle i verden. Der er en fortælling om perioden som en periode for eksistentiel digtning, der undersøger spørgsmålet om, 'hvem er jeg i en senmodernitet, hvor alting er omskifteligt?' Forklaringen har været, at digterne vender sig mod kroppen som et stabilt udgangspunkt, hvor man kan finde en form for fundament.

Med økokritikken kan man imidlertid se, at en del af disse digteres udlægning af kroppen faktisk ikke rigtig passer til den ide, at kroppen er en stabil størrelse. Hos Pia Tafdrup, Henrik S. Holck og nogle steder hos Strunge er kroppen derimod et sted, som konstant er indfiltret i en større verden. Der er en masse beskrivelser af, hvordan kroppen flyder sammen med de umiddelbare omgivelser såvel som et større kosmos. På den måde kan denne her digtning vise os, at mennesket er en del af miljøet, en del af omgivelserne, af den øvrige natur og verden og ikke står uden for, mener Tobias Skiveren.

"Det har en form for miljø-etisk potentiale. For hvis vi tror, vi kan stå uden for naturen, så kan vi også ødelægge den og forurene den efter forogodtbefindende. Ved vi omvendt, at vi er en del af naturen, så kan vi ikke bare ødelægge den, uden samtidig at ødelægge os selv," siger forskeren.

Økokritikken bidrager på den måde med et alternativt blik på perioden, som kan komme med nogle mere miljø-etiske og verdensvendte konklusioner, end dem der først og fremmest handler om individets forvirring i senmoderniteten.

"Kommer de her indsigter ud i klasserummene, er det en måde, hvorpå man som litterat kan gøre en forskel," siger Tobias Skiveren.

Håbet er, at et økokritisk perspektiv i danskfagets undervisning i for eksempel det moderne gennembrud og 80'er-poesien kan gøre kommende generationer opmærksomme på den naturinstrumentalisme og den individualistiske kropstænkning i vores kultur, som også i dag står i vejen for et mere miljøvenligt samfund. Danskfaget kan ikke gøre det alene, men kan være komponent i en bredere kulturændring, mener han.

"Eleverne skal selvfølgelig lære om miljøkrisernes konsekvenser i naturfagene. Men som et humanvidenskabeligt kernefag kan danskfaget samtidig være med til at udbrede en større kritisk bevidsthed om den kulturhistorie, der er med til at opretholde disse kriser. Det handler om at gøre os alle sammen bedre til at identificere og reflektere over de forestillinger og ideer, der driver miljøproblematisk vaner og normer. Man kunne kalde det en slags økodannelse." ●

Tobias Skiveren er lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet. Han står bag projektet Environmental literacy in L1 – education

Læs mere på gymnasieforskning.dk

- ☞ Er det tid til at udvikle en bæredygtig pædagogik? Interview med Jeppe Læssøe
- ☞ At gentænke litteraturhistorien uden facitlister og fine fornemmelser: Anne-Marie Mai